

Maciej Lusina <https://orcid.org/0000-0001-5823-8933>

absolwent

Uniwersytet Łódzki

e-mail: maciej.lusina@gmail.com

Kontrowersje wokół daty urodzin cesarza Flawiusza Klaudiusza Juliana zwanego Apostatą

Controversy over date of birth of Emperor Julian the Apostate

Abstrakt

Cesarz Julian (Flavius Claudius Julianus) zwany Apostatą z pewnością jest postacią intrygującą. Na jego temat powstało wiele opracowań, jednak dużo faktów z życia, szczególnie z dzieciństwa i młodości tego cesarza pozostaje nieznanych lub budzi wśród badaczy kontrowersje. Jednym z nich jest jego data urodzin. Jej określenia podejmowali się nowożytni badacze już od XVII i XVIII w. Przy czym, mniej więcej do 1850 r. panowało przekonanie, że Julian urodził się w pierwszej połowie 331 lub nawet w 330 r. Podawano również rok 332 jako datę urodzin tego cesarza. Od końca XIX w. do dziś podaje się zarówno początek jak i koniec roku 331 lub rok 332. Zapisuje się ją również jako 331/332. Natomiast, według mnie zbyt pochopnie, nie jest brany pod uwagę rok 330. Uważam również, że datę urodzin tego cesarza można precyzyjnie określić. Ostatnia praca na ten temat powstała w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku. Nie przyniosła jednak rozwiązania problemu. Rozbieżne opinie oraz argumenty wszystkich autorów, którzy zajmowali się tym tematem, omawiam w tekście głównym oraz w przypisach. Poznanie dat i chronologii wydarzeń jest jednym z zadań historii, pozwala to na poruszanie się w kręgu faktów, a nie domysłów. Zatem celem mojej pracy jest próba eliminacji istniejących kontrowersji i poznanie daty urodzin Juliana. Jediną metodą osiągnięcia tego celu jest zebranie możliwie dużej liczby informacji o wieku tego cesarza, w czasie różnych wydarzeń z jego życia od dnia urodzin aż do śmierci. Przy

tym, za najbardziej wiarygodnie uznaję i podaję w pierwszej kolejności fakty opisane przez samego Juliana, dalej przez autorów mu współczesnych i w końcu historyków starożytnych piszących wiele lat później. Taki sposób umożliwi poznanie jednoznacznie określonego wieku cesarza, podczas niepodważalnie znanego co do daty wydarzenia. Wówczas w prosty sposób będzie można obliczyć czas urodzin Juliana.

Abstract

Ancient writers did not hand us down the precise date of Julian's birth. We have only attestations in a roundabout way in this matter. First of all we have Julian's own statements. When he composed his satire *Misopogon* in February 363, he told, that after his seventh year he was handed over to his teacher Mardonius. Julian confirmed this message himself in a letter to philosopher Themistius. He wrote there that he had just begun his education when the massacre of his relatives by the army occurred. We now know that back then boys were taken care of by women until they were six to seven years old and at that point they were handed down to men to become disciples. Same information was handed down by Themistius in his Fourth Oration. By his account Julian's childhood ended - that is, he became a schoolboy - in 337. Also Sozomen and Sokrates Scholasticus have confirmed this information. They said that Julian was in the eighth year of his age or he was eight years old, when his father died.

Consequently in my opinion, if Julian was seven years old in 337, then he was born in 330. Therefore when he wrote his own statement, a letter to the Alexandrians, in November of 362, he must have been thirty one years old or otherwise he was in the thirty-second year of his life. That would mean he was born in December 330. Between the 24th and the 26th of December 362 Emperor wrote his lyric song - "Oration to The King Helios". There he spoke about himself, that he has been a privileged one and a companion to Helios, both as an emperor and as a private person. Helios chose him from among the others and decided the time and place of his birth. Claudius Mamertinus claimed that a star appeared on Julian's birthday. Also Libanios and Zonaras handed down information about Julians day of birth. They said that this day was unusual and attended to rare events. Therefore it is possible that Julian was born on the Day of the Invincible Sun - 25th of December 330. Both Ammianus Marcellinus and Eutropius would place the death of Julian on the 26th of June 363, both stating that Julian died *anno aetatis altero et tricessimo*. Today we translate this passage in two ways; he died in the thirty-second year of his life

or when he was 32 years old. St. Hieronimus handed down that he was XXXII when he died. Therefore we can not speak with dead certainty about Julians age at this time. Unfortunately works of other ancient writers such as Zosimos, Silvanus, the author of *Epitome de Caesaribus* and Germanus are unconfirmed and unbelievable.

Therefore, in my opinion, Emperor Julian the Apostate was born 25th of December 330.

Słowa kluczowe: Julian Apostata, data urodzin, historiografia rzymska

Keywords: Julian the Apostate, date of birth, Roman historiography

W starożytnych źródłach brak jest wiarygodnego zapisu daty urodzin cesarza Juliana, można jedynie obliczać ją na podstawie wiadomości o jego wieku w czasie innych wydarzeń.

Wstęp

Rozbieżne opinie dotyczące daty urodzin cesarza Juliana zwanego Apostatą pojawiły się w nowożytnych opracowaniach już w XVII w. Ujawniły się one przede wszystkim w artykułach poświęconych wyłącznie określeniu dnia narodzin, a także w pracach opisujących dzieje Cesarstwa oraz monografiach poświęconych osobie Juliana. Do tej pory nikomu nie udało się jednak w sposób niepodważalny określić daty jego przyjścia na świat. Moim zdaniem dlatego, że po pierwsze, brak jest jednoznacznego przekazu autorów starożytnych. Po drugie, wyciągano wnioski, poddając badaniu zbyt małą liczbę źródeł. Z uwagi na powiązania tej daty z innymi wydarzeniami, takimi jak na przykład zagłada rodziny Konstantyna Wielkiego, ustalenie czasu urodzin cesarza oraz okoliczności temu towarzyszących, może mieć duże znaczenie nie tylko dla autorów zajmujących się życiem Juliana, ale również badaczy historii IV w. oraz historyków religii.

Obecnie uważa się, że Julian urodził się w styczniu, w maju lub w listopadzie roku 331. Podaje się również maj 332 r. Datę jego urodzin przedstawia się także jako przełom 331 i 332 r. lub zapisuje 331/332. Do połowy XIX w. podawano także rok 330, określając datę urodzin tego cesarza, dziś jednak, moim zdaniem niesłusznie, nikt o niej nie wspomina.

W mojej pracy omawiam i poddaję krytyce wszystkie znane a także nieprzedstawiane dotąd źródła. Staram się odnaleźć tam najlepiej udokumentowane informacje o wieku Juliana w czasie wydarzenia, którego data jest

powszechnie akceptowana. Odnalezienie takiej informacji pozwoli na porównanie jej z innymi wiadomościami na ten temat i określenie czasu urodzin tego cesarza.

I. Informacje o dniu i miesiącu urodzin Juliana

1. Julian, *Hymn na Króla Heliosa, do Salustiusza*

Utwór ten składa się z dwóch części; wypowiedzi lirycznej i filozoficznej¹. Opowiadając o sobie, Julian przedstawia między innymi związki łączące jego własne urodziny z solarnym bóstwem. Według niego to Helios wybrał go spośród innych ludzi oraz zdecydował o czasie i miejscu jego przyjścia na świat².

Cesarz twierdził, że był (ὁπαδός) towarzyszem³ (widzialnego⁴) boga Heliosa, zarówno jako władca⁵, jak i osoba prywatna. Jego zdaniem posiadał prawo do takiego tytułu i mógł to udowodnić, nie narażając się na zarzut bezbożności⁶.

¹ *Ἰουλιανοῦ Αὐτοκράτορος εἰς τὸν Βασιλέα Ἥλιον πρὸς Σαλούστιον*, 1-130b, [w:] idem, *Opera*, ed. H.G. Nesselrath, Berlin, Boston 2015, [dalej: Julianus, *In Solem*]; T. Sinko, *Literatura grecka*, t. III, cz. 2, *Literatura grecka za cesarstwa II, (wiek IV-VIII n. e.)*, Wrocław 1954, s. 19; A. Delatte [le résumé], J. Bidez, *La tradition manuscrite et les éditions des Discours de l'empereur Julien*, „Revue Belge de Philologie et d'Histoire” 1930, vol. 9, s. 921.

² Julianus, *In Solem*, 2, 10, 15-131b.

³ Julianus, *In Solem*, 1-130c; W przekładzie tego hymnu na język francuski, Christian Lacombrade podaje, że Julian był *l'adepte* Heliosa (zob. Julien Empereur, *Sur Hélios - Roi, a Saloustios*, 1-130b, [w:] Julien Empereur, *Oeuvres complètes*, ed. C. Lacombrade, vol. II/2, Paris 1964). Natomiast Wilmer Cave Wright przetłumaczył na angielski, że Julian przedstawiał się jako *follower* tego boga (zob. Julian the Emperor, *Hymn to King Helios, Dedicated to Sallust*, 130b, [w:] *The Works of the Emperor Julian*, ed. W.C. Wright, vol. I, London-New York 1913). Uważam jednak, że gdyby cesarz w ten sposób opisywał swoje relacje z Heliosem, to nie musiałby obawiać się oskarżeń o bezbożność. Natomiast, gdyby nazywał siebie bezpodstawnie towarzyszem Heliosa, to mógłby się takich zarzutów spodziewać.

⁴ M. Kokoszko, *Teozofia cesarza Juliana Apostaty*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1992, t. 44, s. 42.

⁵ Julian, był bardzo wdzięczny Heliosowi za pomoc w czasie wyprawy przeciwko Konstancjuszowi (zob. Julianus, *Epistula* 28 [13], [w:] *Juliani Imperatoris epistulae et leges*, rec. J. Bidez, F. Cumont, Paris, London 1922, s. 34, [dalej: Julianus, *Epistula*]; Julian Apostata, *List* 14 [28], [w:] idem, *Listy*, przekł. W. Klinger, opr. red. J. Wolski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962, s. 15, [dalej: Julian, *List*]). Zdaniem Urbana Holzmeistera, cesarz ustanowił igrzyska ku czci Słońca Niezwycięzonego, które prawdopodobnie urządzano w dzień odrodzenia Heliosa, tj. 25 XII (zob. U. Holzmeister, *Chronologia vitae Christi*, Rzym 1933, s. 46). Zatem, jest bardzo możliwe, że zaraz po wkroczeniu do Konstantynopola, w grudniu 361 r. Julian postanowił podziękować Heliosowi za wsparcie i urządzić igrzyska na jego cześć. W takim wypadku, pierwsze zawody odbyłyby się 25 XII 361 r. Mógłby wówczas uzyskać akceptację ludu i formalnie rozpocząć panowanie jako August. W ten sposób Julian-władca, stałby się towarzyszem Heliosa.

⁶ Julianus, *In Solem*, 1,5-130b, c.

Warto zaznaczyć, że treść hymnu powstała w ciągu trzech dni⁷, pomiędzy dwudziestym czwartym a dwudziestym szóstym grudnia, podczas święta Sol Invictus⁸. Czyli w czasie, kiedy według pogan Helios Widzialny rodził się na nowo⁹. Skoro Julian uważał, że to ten bóg wybrał czas i miejsce jego urodzin oraz nazywał siebie towarzyszem Heliosa, a ponadto opisywał odrodzenie solarnego bóstwa wraz z własnymi urodzinami, to te wydarzenia musiały być ze sobą powiązane. Helios Widzialny obwieścił przyszłemu cesarzowi dokonany wybór, poprzez połączenie czasu narodzin własnych i wybrańca. W ten sposób cesarz i bóg stali się towarzyszami, a Julian mógł mówić o tym, nie narażając się na zarzut bezbożności. Zatem *Hymn na Króla Heliosa* był napisany jako ich wspólna pieśń urodzinowa. W takiej sytuacji z przekazu Juliana wynika, że przyszedł on na świat w dniu odrodzenia Heliosa, czyli dwudziestego piątego grudnia.

2. Klaudiusz Mamertinus, *Mowa dziękczynna do Juliana Augusta*

Autor był poganinem pochodzącym ze starożytnego rodu¹⁰. Mowę napisał na początku stycznia 362 r. jako podziękowanie Julianowi za przyznanie mu wraz z Flawiuszem Nevitą godności konsula. Mamertinus twierdził w niej, że kiedy ten zbawienny człowiek, jak nazywał Juliana, przyszedł na świat, ukazała się gwiazda¹¹. Moim zdaniem ten fragment jest alegorycznym opisem urodzin przyszłego cesarza w dniu ponownego narodzenia Heliosa, świętowanym jako Sol Invictus, czyli dwudziestym piątym grudnia. Zatem, jest to potwierdzenie, że Julian przyszedł na świat właśnie tego dnia.

3. Libaniusz, *Mowa XXX, Do cesarza Teodozjusza w obronie świętyń*

Ten słynny antiocheński mówca, żarliwy miłośnik kultury helleńskiej, wielbiciel i przyjaciel Juliana¹², w *Mowie XXX* nazywa go Achillesem¹³.

⁷ Julianus, *In Solem*, 42-156c.

⁸ T. Sinko, op. cit., s. 19.

⁹ *Fasti Polemii Silvii*, [w:] *Inscriptiones Latinae Antiquissimae*, rec. T. Mommsen, vol. I, Berolini MDCCCLXIII, s. 338; P. Athanassiadi-Fowden, *Julian and Hellenism. An Intellectual Biography*, Oxford 1981, s. 178.

¹⁰ G. Charles-Picard, *Hannibal*, przeł. Z. Stein, Warszawa 1971, s. 35-38, 48.

¹¹ *Gratiarum Actio Mamertini De Consulatu Suo Iuliano Imperatori*, IIb, [w:] *Patrologia Latina*, rec. J. Mingé, vol. XVIII, Paris 1848.

¹² G.W. Bowersock, *Julian the Apostate*, Cambridge Massachusetts 1978, s. 5-6.

¹³ Libanios, *Oratio XXX*, 40, [w:] *Libanii Opera*, rec. R. Foerster, vol. III, Lipsiae 1906, [dalej: Libanios, Or. XXX]; Libanios, *Mowa XXX*, 40, [w:] idem, *Wybór mów*, przeł. i oprac. L. Małunowiczówna, Wrocław 1953, [dalej: Libaniusz, *Mowa*, XXX].

Przywołuje także przepowiednię dotyczącą jego boskiego pochodzenia oraz śmierci¹⁴. Cesarz, podobnie jak Achilles, miał pokarać wrogów, a następnie zostać uniesiony przez boski rydwan w niebiosach¹⁵.

Zatem Libaniusz nieprzypadkowo, lecz na podstawie towarzyszącej narodzinom Juliana przepowiedni, nazwał go Achillesem. Wobec tego dzień przyjścia na świat cesarza, według opinii ludzi mu współczesnych, był niezwykle.

4. Jan Zonaras, *Skrót Historii*

Przepowiednia i legenda o dniu narodzin Juliana przetrwała aż do średniowiecza. Przekazał ją urodzony na przełomie XI i XII w. Jan Zonaras¹⁶. Twierdził w swym dziele, że matkę przyszłego cesarza nawiedził we śnie anioł i przepowiedział jej urodzenie Achillesa. Następnego dnia miało miejsce rozwiązanie, podczas którego Basilina nie czuła bólu¹⁷. Nie wiemy z całą pewnością, czy Zonaras znał pisma Libaniasza. Natomiast mógł czerpać swoją wiedzę dotyczącą tego okresu z zaginionych dziś fragmentów kroniki Euzebiusza z Cezarei, z której korzystał¹⁸.

Zatem, z pism Libaniasza i Jana Zonarasa wynika, że Julian aż do średniowiecza był uważany za kogoś wyjątkowego, zaś dzień jego narodzin za poprzedzony przepowiednią i niezwykle. Natomiast z poprzednio przedstawionych wypowiedzi Juliana i Klaudiusza Mamertinusa, można wysnuć wniosek, że takim szczególnym dniem był dwudziesty piąty grudnia.

5. Polemiusz Silwius, *Kalendarz*

Autor był chrześcijaninem, żył i pisał w piątym wieku naszej ery w Galii¹⁹. W swym *Kalendarzu* twierdził, że dniem narodzin cesarza Juliana był 6 listopada²⁰. Na tej podstawie powstało kilka różniących się opinii. Pierwsza

¹⁴ Libanios, Or. XXX, 41; Libaniusz, *Mowa* XXX, 41.

¹⁵ Libaniusz, *Mowa*, XXX, [L. Małunowiczówna, s. 246, przypis 71]; M. Piechocińska-Kłos, *Opis śmierci Juliana Apostaty w wybranych źródłach chrześcijańskich i pogańskich (IV-V w.)*, „Studia Warmińskie” 2014, t. 51, s. 345.

¹⁶ O. Jurewicz, *Historia literatury bizantyńskiej*, Wrocław 1984, s. 236-237; H. Cichocka, *Zonaras Jan*, [w:] *Encyklopedia kultury bizantyńskiej*, red. O. Jurewicz, Warszawa 2002, s. 501-502.

¹⁷ Zonaras, *Ioannis Zonarae Epitome Historiarum*, XIII, 10, rec. L. Dindorfus, Lipsiae 1870; zob. też, Zonaras, *The history of Zonaras from Alexander Severus to the death Theodosius the Great*, XIII, 10, ed. and trans. T.M. Banchich, trans. E.N. Lane, London-New York 2009.

¹⁸ O. Jurewicz, op. cit., s. 236.

¹⁹ *Polemii Silvii Laterculus*, rec. T. Mommsen, Leipzig 1853, s. 234-236.

²⁰ *Fasti Polemii Silvii*, op. cit., s. 277.

mówi, że dniem narodzin przyszłego cesarza był 6 listopada 332 r.²¹ W drugiej, podaje się jako datę przyścia na świat Juliana ten sam dzień, jednak w roku 331²². Natomiast trzecia głosi, że 6 listopada wcale nie był dniem narodzin tego cesarza²³.

Wiadomości, jakie posiadał Silvius na temat życia Juliana, były bardzo skromne, niepełne lub nawet nieprawdziwe. W *Laterculus* twierdził, że przyszły cesarz był synem cezara Dalmacjusza, który, jak wiadomo, był jego stryjem. Nie znał lub pominął fakt, że Julian był młodszym cezarem Konstancjusza i wstąpił na tron właśnie 6 listopada. Podawał wiadomości o nim jako cesarzu dopiero po śmierci Konstancjusza i wymieniał go wspólnie z Jowianem i Walentynianem²⁴. Ponadto w tym samym utworze mówił o dwóch cesarzach o imieniu Julian²⁵. Wobec tego nie wiadomo, którego z nich podana przez niego w *Kalendarzu* data dotyczy. Dlatego jest bardzo prawdopodobne, że pomylił czas urodzin Juliana z datą jego wstąpienia na tron.

Jak to wykazałem, dzień narodzin cesarza był uważany za niezwykle, bo towarzyszyły mu rzadko spotykane wydarzenia. Szósty listopada nie był łączony nigdy z jakimś bogiem czy nadnaturalnymi wydarzeniami. Po drugie podejrzliwy z natury Konstancjusz²⁶ z pewnością nie obdarowałby Juliana cesarską purpurą w dniu związanym z przepowiednią nazywającą jego kuzyna Achillesem, który dokona zemsty na wrogach. Po trzecie nie ma potwierdzenia tej informacji przez pisarzy współczesnych cesarzowi oraz przez niego samego. Dlatego zgadzam się z opinią Sebastiana de Tillemont, że 6 listopada to jedynie dzień wstąpienia Juliana na tron jako młodszego cezara Konstancjusza i nie można go łączyć z urodzinami tego cesarza²⁷.

6. Epigram Germanosa

Autor był urzędnikiem we wschodniej części Imperium, poganinami zwolennikiem Juliana²⁸.

²¹ C. Fresne, *Historia Byzantina*, Lutecia Parisiorum 1678, s. 50.

²² J.F. De la Bletterie, *Vie de l'empereur Julien*, Paris 1735; 1746, s. 4-5, 316.

²³ S. Tillemont, *Histoire des empereurs*, vol. IV, Paris MDCCIV, s. 693.

²⁴ *Polemii Silvii Laterculus*, op. cit., s. 244.

²⁵ Ibidem, s. 242, 244.

²⁶ *Ammiani Marcellini Rerum gestarum libri qui supersunt*, I, XXI, 16, 8, 9, 10, rec. A.W. Ernesti, Lipsiae MDCCLXXIII; Ammianus Marcellinus, *Dzieje rzymskie*, I, XXI, 16, 8, 9, 10, przeł. I. Lewandowski, Warszawa 2002.

²⁷ S. Tillemont, op. cit., s. 693.

²⁸ O. Seeck, *Das Epigramm des Germanus und seine Überschrift*, „Rheinisches Museum für Philologie” 1914, vol. 69, s. 566.

Utwór składa się z dwóch części; nagłówka i samego epigramu²⁹. Z treści nagłówka wynika, że napisano go pod Ktezyfontem w maju 363 r., z okazji rocznicy urodzin Juliana Apostaty³⁰. Natomiast w epigramie nie ma żadnego nawiązania do dnia urodzin tego cesarza³¹.

Według Carla Radingera na podstawie tego utworu możemy stwierdzić, że przyszły cesarz przyszedł na świat w maju 331 r.³² Innego zdania są Karl Neumann i Frank Gillard, uważają oni, biorąc pod uwagę ten sam przekaz, że Julian urodził się w maju 332 r.³³ Natomiast w opinii Otto Seecka nagłówek i epigram mają dwóch różnych autorów i nie powstały w tym samym czasie³⁴. Twierdził on, że skoro w nagłówku Juliana nazwano Apostatą, to Germanos, który był poganinem, nie mógł być jego twórcą³⁵. Natomiast sam epigram, nie zawiera żadnych życzeń czy gratulacji. Wobec tego, nie powstał z okazji urodzin Juliana³⁶.

Zgadzam się z opinią Seecka i dodam, że w epigramie Julian został nazwany podobnym bogu³⁷. Wobec tego nagłówek i epigram nie mają na pewno wspólnego autora. Ponadto, jak twierdzi Lucjan Bielas, nawet ówczesni chrześcijanie nie nazywali Juliana za życia Apostatą, natomiast jako pierwszy określił go tym mianem dopiero święty Augustyn w kilkadziesiąt lat po śmierci cesarza³⁸. Wobec tego uważam, że nagłówek na pewno nie powstał za życia Juliana. Zatem nie został napisany w 363 r. pod Ktezyfontem. Sam epigram zaś wyjaśnia między innymi, gdzie zamieszkiwali Germanie, których cesarz pokonał³⁹. Ponieważ Julianowi nikt tego tłumaczyć nie musiał, więc epigram mówił o jego dokonaniach, ale nie był do niego adresowany. Dlatego zgadzam

²⁹ Germanos, *Epigram XIV*, 148, [w:] *The Greek Anthology, with an English translation by W.R. Paton*, vol. V, London MCMXCVIII; O. Seeck, op. cit., s. 566.

³⁰ Germanos, *Epigram XIV*, 148.

³¹ Germanos, *Epigram XIV*, 148.

³² C. Radinger, *Das Geburtsdatum des Kaisers Iulian Apostata*, „*Philologus*” 1891, vol. 50, s. 761.

³³ K.J. Neumann, *Das Geburtsjahr Kaiser Iulians*, „*Philologus*” 1891, vol. 50, s. 761-762; F.D. Gillard, *The birth Date of Julian the Apostate*, „*California Studies in Classical/Antiquity*” 1971, vol. 4, s. 148.

³⁴ O. Seeck, op. cit., s. 566.

³⁵ Ibidem, s. 566.

³⁶ Ibidem, s. 567.

³⁷ Germanos, *Epigram XIV*, 148; O. Seeck, op. cit., s. 566.

³⁸ L. Bielas, *Apostazja cesarza Juliana w świadectwach antycznych pisarzy i w nowożytnej historiografii*, Kraków 2001, s. 37.

³⁹ Germanos, *Epigram XIV*, 148.

się ze zdaniem Otto Seecka, że autentyczność tego źródła budzi poważne wątpliwości⁴⁰. Nie można wobec tego na jego podstawie nawet domniemywać o dacie urodzin Juliana, a jego nagłówek, jako nieautentyczny, należy w całości odrzucić.

Zatem, w starożytności, a nawet jeszcze w średniowieczu, dzień i miesiąc przyjścia na świat cesarza uważano za niezwykle, zaś jego samego za herosa. Z wypowiedzi Juliana wynika, że był on wybrany na boskiego towarzysza, dlatego dzień jego urodzin był wspólny z dniem odrodzenia Heliosa. Taki sam wniosek można wysnuć również z wypowiedzi Klaudiusza Mamertinusa. Wobec tego, moim zdaniem, dniem urodzenia cesarza Juliana jest 25 grudnia.

II. Wiadomości o wieku cesarza w czasie zagłady jego rodziny

1. Julian, *Misopogon*

W *Nieprzyjacielu brody* cesarz kilkakrotnie opowiada o swoim wieku. Przede wszystkim, określa tam liczbę lat, jaka upłynęła od jego urodzin do chwili, kiedy przeszedł pod opiekę wychowawcy o imieniu Mardoniusz⁴¹. Anna Pająkowska w swoim tłumaczeniu tego dzieła podaje, że pierwsze spotkanie Juliana z Mardoniuszem nastąpiło w siódmym roku życia przyszłego cesarza⁴². Zdaniem Josepha Bideza Julian był w siódmym roku swego życia w roku 336⁴³. Zatem zgodnie z przekładem A. Pająkowskiej siedem lat musiałby skończyć w 337 r. Teksty greckiego oryginału⁴⁴ i w języku łacińskim⁴⁵ oraz tłumaczenia na niemiecki⁴⁶, angielski⁴⁷ i francuski⁴⁸ mówią, że do pierwszego spotkania Juliana z Mardoniuszem doszło dokładnie po całych siedmiu latach od dnia urodzenia przyszłego cesarza.

⁴⁰ O. Seeck, op. cit., s. 566.

⁴¹ *Τουλιανῷ Ἀυτοκράτορος Ἀντιοχικὸς ἢ Μισοπόγων*, 22, 5-352c, [w:] idem, *Opera*, [dalej: Julianus, *Misopogon*].

⁴² Julian Apostata, *Misopogon czyli nieprzyjaciel brody*, 352b, przeł. A. Pająkowska, Poznań 2009.

⁴³ J. Bidez, *Julian der Abtrünnige*, München 1940, s. 19.

⁴⁴ [...] μετ' ἐνιαυτὸν ἑβδομοῦν [...], zob. Julianus, *Misopogon*, 22,5-352c.

⁴⁵ [...] *post annum sepimum* [...], zob. *Iuliani Imperatoris Misopogon et epistulae*, rec. P. Martino, Parisi 1566, s. 78, 79.

⁴⁶ [...] *nach dem 7ten Jahr meines Alters* [...], zob. Kaiser Julian, *Misopogon*, 49, [w:] *Des Kaiser Julians zwo Spottschriften; Die Cäsars und Misopogon*, ed. A.F. Röse, Greifswald 1770, s. 211.

⁴⁷ [...] *after my seventh year* [...], zob. Julian the Apostate, *Misopogon, or Beard-Hater*, 352b, [w:] *The Works*, vol. II.

⁴⁸ [...] *a sept ans passés* [...], zob. Julien Empereur, *Misopogon*, 22-352c, [w:] idem, *Oeuvres complètes*.

Zatem Julian z całą pewnością miał ukończone siedem lat w chwili przekazania go pod opiekę Mardoniuszowi. Nie wiemy jednak, kiedy to nastąpiło. Norman Hepburn Baynes uważał, że Julian najpierw został uczniem, następnie miała miejsce zagłada jego rodziny, potem trafił pod opiekę biskupa Nikomedii, Euzebiusza i wtedy pierwszy raz spotkał się z Mardoniuszem⁴⁹. Zatem według jego opinii mogło to być nawet dopiero w 338 r. Natomiast J. Bidez podaje, że przyszły cesarz znał swego wychowawcę jeszcze przed przybyciem do biskupa stolicy Bitynii⁵⁰. Wobec tego, do ich pierwszego spotkania musiało dojść jeszcze przed katastrofą jego bliskich, prawdopodobnie w roku 337.

Warto wspomnieć również, że Libaniusz (*Mowa LVIII, (LVII), Do młodzieży o kobiercu*) twierdził, iż wszyscy chłopcy musieli uczęszczać do szkoły pod opieką wychowawcy, ponieważ na ulicy groziły im rozmaite niebezpieczeństwa⁵¹, dlatego zanim zostali uczniami w szkole, a najpóźniej w tym samym czasie, rozpoczynali naukę pod opieką pedagoga⁵². Tak powinno być również w przypadku Juliana, który w chwili rozpoczęcia nauki musiał znać już Mardoniusza.

2. Julian, *Do Temistiusza*

Cesarz sam podaje, kiedy zaczął swą edukację w piśmie do pochodzącego z Paflagonii, a wykładającego w Konstantynopolu filozofa, mówcy, męża stanu oraz wyznawcy bogów, Temistiusza⁵³. Julian informował adresata, że kiedy rozpoczął naukę przeszedł cierpienia, ponieważ w tym czasie sprowadzono strach na niego samego z powodu jego przyjaciół i rodziny. Cesarz kończy tę wypowiedź przypuszczeniem, że być może Temistiusz sam już wie co się wówczas wydarzyło⁵⁴.

⁴⁹ N.H. Baynes, *The Early Life of Julian The Apostate*, „The Journal of Hellenic Studies” 1925, vol. 45, s. 252.

⁵⁰ J. Bidez, *Julian*, s. 23.

⁵¹ Libanios, *Oratio LVIII*, 7, 8, [w:] *Libanii Opera*, vol. IV, 1908 [dalej: Libanios, Or. LVIII]; Libaniusz, *Mowa LVII* 7, 8 [dalej: Libaniusz, *Mowa*, LVII], (L. Małunowiczówna stosuje inną numerację mowy *Do młodzieży o kobiercu* niż Foerster); Libanios, *Oratio XVIII*, 11, [w:] *Libanii Opera*, vol. II, 1904, [dalej: Libanios Or. XVIII]; Libaniusz, *Mowa XVIII*, 11, [dalej: Libaniusz, *Mowa*, XVIII].

⁵² Libanios, Or. LVIII 4, 8; Libaniusz, *Mowa LVII*, 4, 8, [L. Małunowiczówna, s. 298-299].

⁵³ M. Kosznicki, *Obraz ojca – filozofa w późniejszych naukach Temistiusza*, [w:] *Spółczesność i religia w świecie antycznym*, red. S. Olszaniec i P. Wojciechowski, Toruń 2010, s. 402; Jest to jeden z kilku znanych dziś listów, jakie cesarz wysłał do tego filozofa, innym jest na przykład napisany przez Juliana w roku 354 lub 355, Julianus, *Epistula* 2, [J. Bidez, F. Cumont, s. 5].

⁵⁴ *Ἰουλιανὸς Ἀυτοκράτορος Θεμιστίῳ φιλοσόφῳ*, 259c, 6, [w:] Julianus, *Opera*, [dalej: Julianus, *Ad Themistium epistula*].

Zdaniem Gabriela Rocheforta chodziło tu o wypadki związane z zagładą rodziny cesarza, które Julian opisuje także w liście do swego przyjaciela Oribazjosa⁵⁵. Otto Seeck i N.H. Baynes wysnuli z pisma cesarza do Temistiusza wniosek, z którym zgadzam się całkowicie, że Julian w chwili katastrofy jego bliskich rozpoczął już naukę⁵⁶. Wynika z tego, że przyszły cesarz trafił pod opiekę Mardoniusza jeszcze przed wypadkami, w których zginął cesarz Dalmacjusz. Wobec tego, biorąc pod uwagę wypowiedź Juliana zawartą w *Misopogon* i porównując ją z *Listem do Temistiusza*, sam cesarz określał swój wiek na skończone siedem lat w czasie tych tragicznych wydarzeń.

W polskim tłumaczeniu tego listu autorstwa A. Pająkowskiej jest mowa o zagrożeniu dla Juliana ze strony rodziny i przyjaciół⁵⁷. Zatem może to dotyczyć wydarzeń, w których zginął cesarz Dalmacjusz. Wyjaśnia się tam jednak, że takie niebezpieczeństwo groziło przyszłemu cesarzowi po powrocie z Macellum, podczas jego drugiego pobytu w Konstantynopolu w 351 r.⁵⁸ (pierwszy, według A. Pająkowskiej, miał miejsce w latach 342-44⁵⁹).

Jak wynika z kolei z przekazu Libaniasza (*Mowa XVIII, Mowa pogrzebowa na cześć Juliana*), przyszły cesarz na kilka lat przed rokiem 351, kiedy zbliżał się do wieku dojrzałego, na polecenie cesarza Konstancjusza udał się do Nikomedii. W tym mieście lub jego okolicach spotkał się ze swym bratem Gallusem w roku jego koronacji, to jest właśnie w 351⁶⁰. Wyklucza to możliwość pobytu Juliana w tym czasie w Konstantynopolu. Ponadto jest doskonale znane, że Julian urodził się w nowej stolicy Cesarstwa i przebywał tam, z całą pewnością, aż do zagłady jego rodziny. Wobec tego, to był jego pierwszy pobyt w tym mieście.

⁵⁵ L'Empereur Julien, *Oeuvres complètes*, ed. G. Rochefort, vol. II/1, Paris 1963, [G. Rochefort, s. 19, przypis 3]; Julianus, *Epistula* 14 [17], 385c, s. 18-19; por. z Julian, *List* 8 [14], s. 8-9.

⁵⁶ O. Seeck, *Die Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, Bd. IV, Berlin 1911, s. 392; N.H. Baynes, op. cit., s. 252.

⁵⁷ Julian Apostata, *List do filozofa Temistiosa*, 259b, przeł. A. Pająkowska, Poznań 2011; Julian the Apostate, *A Letter to Themistius*, 259b, [w:] *The Works*, vol. II.

⁵⁸ Jest to opinia O. Seecka, (zob. O. Seeck, *Die Geschichte*, Bd. IV, s. 205), jednak, jak słusznie zauważył Albert Francis Norman (zob. A.F. Norman, *Introduction*, [w:] Libanius, *Selected Orations*, vol. I, Cambridge Massachusetts, London 1969, s. IX), jest ona niezgodna z relacją naocznego świadka, Libaniasza, który przebywał wraz z Julianem w Nikomedii do roku 349. Opisywał także wydarzenia późniejsze, między innymi spotkanie Gallusa i Juliana w Bitynii w 351 r.

⁵⁹ Julian Apostata, *List do filozofa Temistiosa*, [A. Pająkowska s. 36, przypis 35].

⁶⁰ Libanios, Or. XVIII, 13, 17; Libaniasz, *Mowa XVIII*, 13, 17; A. Krawczuk, *Ród Konstantyna*, Warszawa 1987, s. 98; N.H. Baynes, op. cit., s. 253.

3. Temistiusz, *Mowa IV*

Zanim Julian napisał list do Temistiusza, filozof podał podobną wiadomość dotyczącą wieku cesarza w swej *Mowie IV*. Została ona wygłoszona 1 stycznia 357 r., a powstała z okazji objęcia konsulatu przez Konstancjusza i Juliana⁶¹. Temistiusz opisuje między innymi pogrzeb Konstantyna Wielkiego i niepokoje, jakie miały miejsce po jego śmierci w stolicy Wschodniego Cesarstwa.

Z jego słów wynika, że w tym czasie, czyli w roku śmierci Konstantyna⁶², dobiegło końca dzieciństwo Juliana⁶³. Wiadomo, że w tamtych czasach chłopcami przez sześć lat ich życia⁶⁴ lub do siedmiu lat⁶⁵, zajmowały się kobiety⁶⁶. Kiedy chłopcy kończyli ten okres dzieciństwa, przechodzili pod opiekę ojca oraz pedagoga⁶⁷, u którego rozpoczynali pobieranie nauki⁶⁸. Innymi słowy tego samego dnia, kiedy kończyli dzieciństwo, rozpoczynali naukę pod opieką wychowawcy i stawali się uczniami. Zatem Julian w roku śmierci Konstantyna Wielkiego, tego samego dnia zakończył okres chłopięcy swego życia, ukończył siedem lat i rozpoczął naukę pod opieką Mardoniusza.

Temistiusz nie wspomina w swej mowie, że opisane przez niego niepokoje wzbudziły trwogę u przyszłego cesarza. Julian delikatnie wypomina to filozofowi w przytaczanej przeze mnie, ostatniej części wypowiedzi adresowanego do niego listu⁶⁹. Zatem rację mają Rochefort, Seeck oraz Baynes, twierdząc, że Julian w liście do Temistiusza wspomina o wypadkach związanych z zagładą jego rodziny w czasie kiedy został uczniem. Wynika z tego również, że Julian

⁶¹T. Sinko, op. cit., s. 70.

⁶² Themistius, *Oratio IV*, 58a, d, 20, 59a, [w:] idem, *Orationes*, rec. G. Dindorfo, Lipsiae MDCCCXXXII, [dalej: Themistius, Or. IV]; S. Tillemont, op. cit., s. 484; Autor twierdzi, powołując się na Temistiusza, że Julian rozpoczął naukę w roku śmierci Konstantyna. Na początku tego roku był jeszcze dzieckiem a następnie uczniem w wieku sześciu-siedmiu lat. W innym miejscu (ibidem s. 315) podaje, że w czasie zagłady rodziny, tuż po śmierci Konstantyna, czyli w tym samym 337 r., Julian miał więcej niż siedem lat. Autor uważał, że Julian urodził się w 331 r. (ibidem, 483).

⁶³ Themistius, Or. IV, 58d, 20.

⁶⁴ J. Bidez, *Julian*, op. cit., s. 17.

⁶⁵ L. Winniczuk, *Ludzie, zwyczaje i obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 2006, s. 218, 246.

⁶⁶ L. Winniczuk, *Ludzie, zwyczaje*, s. 218, 246; J. Bidez, *Julian*, s. 17.

⁶⁷ Libanios, Or. LVIII, 8, 9; Libanios, *Mowa LVII*, 8, 9.

⁶⁸ L. Winniczuk, op. cit., s. 218, 246; Libanios, Or. LVIII, 9, 11; Libanios, *Mowa LVII*, 9, 11, [L. Małunowiczówna, *Mowa LVII*, s. 299].

⁶⁹ Julianus, *Ad Themistium epistula*, 259c, 6.

napisał ten fragment listu po 357 r.⁷⁰ Wobec tego podczas niepokojów w roku śmierci Konstantyna Wielkiego, ale jeszcze przed zagładą jego rodziny, czyli w roku 337, przyszły cesarz zakończył dzieciństwo i znalazł się pod opieką Mardoniusza, a więc miał ukończone siedem lat⁷¹.

4. Libaniusz, *Mowa XVIII, Mowa pogrzebowa na cześć Juliana*

Słynny antiocheński retor w mowie ku czci i pamięci cesarza połączył informacje o wieku Juliana podane przez imperatora i Temistiusza. Twierdził, że tragiczne wydarzenia, których uczestnikami byli Julian i jego brat Gallus, miały miejsce niedługo po tym, jak przyszły cesarz *został odjęty od piersi*⁷². Wiadomo z całą pewnością, że wówczas Julian nie był już dawno w wieku niemowlęcym. Dlatego, moim zdaniem, to określenie jest jedynie zwrotem retorycznym. Libaniusz miał tu zapewne na myśli, że przyszły cesarz został wtedy oddany spod opieki kobiet pod kuratelę ojca i pedagogów, więc rozpoczął naukę. Wobec tego Libaniusz uzupełnia i potwierdza wypowiedzi Temistiusza i Juliana, że zagłada rodziny cesarskiej zaczęła się w tym samym czasie, kiedy przyszły cesarz zakończył dzieciństwo i rozpoczął naukę.

5. Bazyl Wielki i Grzegorz z Nazjanzu, *Mowa III, Inwektywa I (Mowa IV)*

Autorzy chrześcijańscy i towarzysze Juliana ze studiów⁷³, Bazyl Wielki oraz rówieśnik cesarza⁷⁴, Grzegorz z Nazjanzu we wspólnie napisanej przez

⁷⁰ Czas powstania listu do Temistiusza współcześnie budzi kontrowersje, O. Seeck twierdził, że powstał on po szóstym listopada 355 r. (zob. O. Seeck, *Geschichte*, s. 470). Inna opinia głosi, że część listu powstała po 356 r., a część po ogłoszeniu Juliana Augustem w Luceji w 360 r. Jednak przed informacją o śmierci Konstancjusza, trzeciego listopada 361 r. (zob. T.D. Barnes, J. Vander Spoel, *Julian and Themistius*, „Greek, Roman and Byzantine Studies” 1981, vol. 22, s. 187-89; zob. też, S. Bradbury, *The Date of Julian's Letter to Themistius*, „Greek, Roman and Byzantine Studies” 1987, vol. 28, s. 235). Natomiast według J. Bidez, został on napisany na początku panowania Juliana jako Augusta, a więc pod koniec 361 roku (zob. A. Delatte [le résumé], J. Bidez, *La tradition*, s. 922; J. Bidez, *La tradition*, Ghent-Paris 1929, s. 133-141; T. Sinko, op. cit., s. 70).

⁷¹ Julianus, *Misopogon*, 22,5-352c; Julianus, *Ad Themistium epistula*, 259c; Themistius, Or. IV, 58d, 20.

⁷² Libanios, Or. XVIII, 10; Libaniusz, *Mowa XVIII*, 10, przeł. L. Małunowiczówna.

⁷³ E. Osek, *Juliana Apostaty mit o Heliosie*, „Vox Patrum” 2010, t. 55, s. 477.

⁷⁴ A. Krawczuk, *Julian Apostata*, Warszawa 1987, s. 14; idem, *Ród Konstantyna*, s. 11; P. Krupczyński, *Armia w twórczości Grzegorza z Nazjanzu*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1992, t. 44, s. 29. Autor określa lata życia św. Grzegorza na ok. 329-390 r.

nich *Mowie Trzeciej* podają informację o zajściach, w których zginął cesarz Dalmacjusz⁷⁵ a których mimowolnym uczestnikiem był Julian⁷⁶.

Mowa ta wraz z Inwektywami pierwszą (nazywaną także *Mową IV*) i drugą, również autorstwa tych filozofów, stanowi całość⁷⁷. Twierdzą oni, że Julian w czasie opisanych przez nich zajęć w Konstantynopolu znajdował się pod opieką chrześcijańskiego wychowawcy⁷⁸, Marka z Aretuzy⁷⁹. Wobec tego należy się zgodzić ze stwierdzeniem Tillemonta, że w czasie tych wypadków przyszły cesarz miał dwóch wychowawców⁸⁰. Zatem był już wówczas uczniem.

6. Sokrates Scholastyk i Hermiasz Sozomen, *Historia kościoła*

Piszący w pierwszej połowie V w. Sokrates Scholastyk w swej pracy nawiązywał do *Ecclesiastica historia* Euzebiusza z Cezarei⁸¹, jednak opierał się także na dziełach Juliana i Libaniasza⁸². Sokrates twierdził, że przyszły cesarz w chwili śmierci swojego ojca, Juliusza Konstancjusza, był w wieku ośmiu lat⁸³.

Podobnie jak Sokrates, Sozomen pisał w pierwszej połowie V w., jednak już po Scholastyku. Był adwokatem i historykiem kościoła⁸⁴. Swoją opowieść opierał także na dziele Sokratesa⁸⁵. Prawdopodobnie dlatego podaje, że Julian w chwili śmierci swojego ojca miał niespełna osiem lat⁸⁶. Jest to inny zapis informacji Juliana zawartej w *Misopogon*. Sozomen i Scholastyk potwierdzają

⁷⁵ E. Gibbon, *The History of the Decline and Fall of The Roman Empire*, vol. II, New York-Philadelphia-Chicago, [ok. 1900], dysp. Uniw. Jagiello., s. 223; S. Tillemont, op. cit., s. 485.

⁷⁶ Grzegorz z Nazjanzu, *Mowa IV*, XXI, [w:] Grzegorz z Nazjanzu, *Mowy wybrane*, red. S. Kazikowski, Warszawa 1967.

⁷⁷ Ibidem, s. 64.

⁷⁸ Libanios, Or. XVIII, 11; Libaniasz, *Mowa XVIII*, 11.

⁷⁹ Gregorius Nazianzenus, *Oratio IV*, LXXXIX, 123, b, c, XC, 124, a, b, [w:] *Patrologia Graecae*, rec. J. Minge, vol. 35, t. I, Paris 1857, [dalej: Gregorius, Or. IV]; *Gregorii Theologi Oratio III*, LXXXIX; XC, [w:] idem, *Operum Parts I, Orationes*, rec. D. Caillan, D. Gulion, Paris MDCXXXV, [dalej: Gregorius, Or. III]; por. z Grzegorz z Nazjanzu, *Inwektywa I*, LXXXIX; XC, [w:] Grzegorz z Nazjanzu, *Mowy*; S. Tillemont, op. cit., s. 485.

⁸⁰ S. Tillemont, op. cit., s. 485.

⁸¹ O. Jurewicz, op. cit., s. 47-48.

⁸² P. Janiszewski, *Historiografia późnego antyku*, [w:] *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu. Źródłoznawstwo czasów późnego antyku*, red. E. Wipszycka, Warszawa 1999, s. 104-106.

⁸³ *Socratis Scholastici ecclesiastica historia*, III, 1, 8-9, 5, T. I, ed. Hussey, Oxford 1853; Sokrates Scholastyk, *Historia kościoła*, III, 1, przeł. S. Kazikowski, Warszawa 1986.

⁸⁴ O. Jurewicz, op. cit., s. 48-49.

⁸⁵ P. Janiszewski, op. cit., s. 106-107.

⁸⁶ Hermias Sozomenos, *Historia ecclesiastica*, V, 2, 9, brsg. J. Bidez und G.C. Hansen, Berlin 1960; Hermiasz Sozomen, *Historia kościoła*, V, 2, przeł. S. Kazikowski, Warszawa 1989.

więc wiadomości, że przyszły cesarz w czasie wypadków, w których zginęła jego rodzina, miał ukończone siedem lat⁸⁷.

Wobec tego wiemy, że Julian zakończył dzieciństwo⁸⁸ i rozpoczął naukę⁸⁹ w dniu jego siódmych urodzin⁹⁰. Było to jeszcze w roku 337, czyli w tym samym, w którym zmarł Konstantyn Wielki⁹¹. W tym czasie w Konstantynopolu trwały rozruchy⁹², które doprowadziły do śmierci cesarza Dalmacjusza⁹³.

Zatem przyszły cesarz ukończył siedem lat w roku 337.

III. Kwestia wieku Juliana w czasie, kiedy przyjął chrzest oraz w chwili dokonania aktu apostazji

Themistiusz w *Mowie IV* informuje, że Julian zaraz po śmierci Konstantyna Wielkiego składał w intencji stryja ofiary i obdarowywał świątynie bogów⁹⁴.

⁸⁷ F.D. Gillard poddawał w wątpliwość wiek Juliana określony na siedem lat w czasie zagłady jego rodziny. Twierdził, że podają go jedynie Henmiasz Sozomen i Sokrates Scholastyk, którzy jego zdaniem obliczyli go na podstawie dzieła Ammiana Marcellina. Uważał, że gdyby przyszły cesarz miał ukończone siedem lat, zanim nastąpiły te tragiczne wydarzenia, to zagłada jego rodziny nastąpiłaby dopiero pomiędzy czerwcem 338 a tym samym miesiącem 339 r. (zob. F.D. Gillard, op. cit., s. 150). Natomiast S. Tillemont podawał, że w czasie kiedy zgładzono rodzinę cesarską, przyszły cesarz miał [...] *sept ans plus* [...]. Opierał swoje twierdzenie na przekazie Ammiana Marcellina (I, 6, 4; I, 6, 5) oraz na tekstach Scholastyka i Sozomena (zob. S. Tillemont, op. cit., t. IV, s. 315). Zachowane do dzisiaj księgi dzieła Marcellina, zaczynają się od numeru XIV. Tillemont korzystał z wydania *Res gestae* z XVI w. Być może wówczas istniały jeszcze podane przez niego fragmenty. W przedstawionych zachowanych fragmentach innych ksiąg nie znalazłem tekstu podanego przez Tillemonta. Jak wynika z wydania z roku 1773 w nagłówku do księgi XIV umieszczone są inne tytuły paragrafów niż to wynika z ich treści, na przykład; I, XIV, 6, nosi tytuł *Galli Caesaris immanitis et saevita* jednak jego treść mówi o czymś zupełnie innym (zob. *Ammiani Marcellini Rerum*, I, XIV, 6).

⁸⁸ Themistius, Or. IV, 58d, 20; Libanios, Or. XVIII, 10; Libanios, *Mowa XVIII*, 10.

⁸⁹ Julianus, *Ad Themistium epistula*, 259c; O. Seeck, *Die Geschichte*, s. 392; N.H. Baynes, op. cit., s. 252.

⁹⁰ Julianus, *Misopogon*, 22,5-352c; *Iuliani Imperatoris Misopogon et epistulae*, s. 78, 79; por. z Julianus, *Ad Themistium epistula*, 259c; Themistius, Or. IV, 58c-10; 58d, 20.

⁹¹ Themistius, Or. IV, 58d; S. Tillemont, op. cit., s. 484.

⁹² Themistius, Or. IV, 58d, 20; Libanios, Or. XVIII, 10; Libanios, *Mowa XVIII*, 10; Julianus, *Ad Themistium epistula*, 259c; Gregorius, Or. III, LXXXIX, XC; Gregorius, Or. IV, LXXXIX, 123, b, c, XC, 124, a, b.

⁹³ L'Empereur Julien, *Oeuvres complètes*, vol. II/1, [G. Rochefort, s. 19, przypis 3]; Julianus, *Ad Themistium epistula*, 259c-6; Julianus, *Epistula* 14 [17], 385c, s. 18-19; Aurélius Victor, *Livre des Césars*, 41, 22, ed. P. Dufraigne, Paris 1975; por. z Sekstus Aureliusz Wiktor, *Księga o Cezarach*, 41, 22, [w:] *Brewiaria dziejów rzymskich*, przeł. P. Nehring i B. Bibik, Warszawa 2010.

⁹⁴ Themistius, Or. IV, 58a. Oczywiście musiał to robić za pośrednictwem swoich opiekunów.

Wobec tego przyszedł cesarz był jeszcze wówczas poganinem. Następnie w stolicy Wschodniego Cesarstwa wybuchły protesty jego mieszkańców⁹⁵.

Z kolei Bazyl Wielki i Grzegorz z Nazjanzu (Mowa III) podają, że podczas zająć w Konstantynopolu tłum nastawał na życie Juliana i jego brata. Wówczas wychowawca chłopców⁹⁶, chrześcijanin Marek z Aretuzy udzielił im, na ich prośbę, namaszczenia⁹⁷. Wiemy, że cesarze Konstantyn i jego syn Konstancjusz przyjęli chrzest dopiero w obliczu śmierci⁹⁸, prawdopodobnie był to wówczas obyczaj powszechny. Wobec tego jest możliwe, że przyszedł cesarz został ochrzczony przez Marka w czasie tych zająć, czyli niedługo po lub nawet w dniu swoich siódmych urodzin.

Pewne informacje w interesującym zakresie podawał też sam Julina (Julian do Aleksandryjczyków, List 51). W tym piśmie z końca 362 r. cesarz dwukrotnie przekazuje informacje o swoim wieku⁹⁹. W pierwszej z nich, która w polskim przekładzie, autorstwa Witolda Klingerera brzmi: *Nie zboczcie z tej drogi prostej, ufając temu, kto drogą tamtą chadzał aż do lat dwudziestu [...]*¹⁰⁰, Julian podawał, ile miał lat w chwili, kiedy dokonał aktu apostazji.

J. Bidez uważał, że cesarz porzucił chrześcijaństwo do 351 r.¹⁰¹ Zatem, jego zdaniem, mogło to się stać zarówno w roku 350, jak i pierwszego stycznia 351 r. Niewykluczone jednak, że autor miał także na myśli początek roku, choć inni historycy twierdzili, że mogło to mieć miejsce jedynie w 351 r.¹⁰² Część z nich uważała, że przyszedł cesarz przestał być chrześcijaninem w dwudziestym roku życia¹⁰³. Czyli, że miał wówczas ukończone dziewiętnaście lat¹⁰⁴.

⁹⁵ Themistius, Or. IV, 58c-10, 58d.

⁹⁶ Libanios, Or. XVIII, 11; Libaniusz, *Mowa XVIII*, 11.

⁹⁷ Gregorius, Or. III, LXXXIX; Gregorius, Or. IV, LXXXIX, 123c.

⁹⁸ A. Krawczuk, *Julian*, s. 148.

⁹⁹ Julianus, *Epistula* 111 [51], 434d; Julian, *List* 111 [51], s. 67-69.

¹⁰⁰ Julian, *List* 111 [51], s. 67-69.

¹⁰¹ L'Empereur Julien, *Oeuvres complètes*, ed. J. Bidez, vol. I/2, Paris 1960, [J. Bidez, s. 191, przypis 1].

¹⁰² H.F. Clinton, *Fasti Romani*, vol. I, Oxford 1845-50, s. 421; K.J. Neumann, op. cit., s. 761-762.

¹⁰³ Oto niektórzy zwolennicy 332 r. jako daty urodzin Juliana; K.J. Neumann, op. cit., s. 761-762; W. Ceran, *Kościół wobec antychrześcijańskiej polityki cesarza Juliana Apostaty*, Łódź 1980, s. 4; J. Geffcken, *Kaiser Julianus*, Leipzig 1914, s. 4.

¹⁰⁴ F.D. Gillard, aby poznać datę urodzin Juliana, analizuje trzy możliwości przekładu, jego zdaniem, kluczowego słowa ἀχρῖς, występującego we fragmencie listu 51 (zob. Julianus, *Epistula* 111 [51], 434d). Dokonuje tego jedynie na podstawie statystyki używania tego słowa przez

Zdaniem innych, Julian był wyznawcą Jezusa tak długo, jak był w dwudziestym roku swego życia lub aż do lat dwudziestu, czyli aż do dnia jego dwudziestych urodzin lub nawet jeszcze jakiś czas potem¹⁰⁵.

Wiemy, że zbiegiem okoliczności Julian prawdopodobnie przyjął chrzest w czasie, kiedy został uczniem¹⁰⁶, czyli w dniu jego siódmych urodzin¹⁰⁷. Istnieje także opinia, że cesarz wyróżniał się skrupulatnością w kwestiach formalnych¹⁰⁸. Wobec tego mógł porzucić chrześcijaństwo w tym samym dniu i miesiącu, w którym je przyjął tyle, że kilkanaście lat później. Zatem, skoro Julian przyjął chrzest 25 grudnia 337 r., czyli w dniu kiedy ukończył siedem lat, wobec tego aktu apostazji dokonał w dniu swoich dwudziestych urodzin, czyli 25 grudnia 350 r.

IV. Wiadomości o wieku Juliana w czasie kiedy sprawował urząd cesarza

1. Wyciąg z *Księgi o Cezarach*

Jest to dzieło nieznanego autora, które powstało najwcześniej na początku piątego wieku i niesłusznie określane jest czasem, jako wyciąg z *Liber De Caesaribus*, pióra Aureliusza Wiktora¹⁰⁹, historyka współczesnego Julianowi¹¹⁰. Podaje się tam, że Apostata był w wieku prawie dwudziestu trzech lat, w czasie kiedy obejmował urząd cesarza, czyli 6 listopada 355 r.¹¹¹ Frank Gillard, na tej podstawie stwierdził, że Julian miał wówczas około dwudziestu dwóch

Juliana w różnych znaczeniach w innych utworach. Dlatego nie uważam jego analizy za dowód a jedynie za poszlakę, którą na podstawie udowodnionych informacji o wieku Juliana w czasie zagłady jego rodziny należy, moim zdaniem, całkowicie odrzucić (zob. F.D. Gillard, op. cit., s. 148).

¹⁰⁵ Oto niektórzy zwolennicy urodzin cesarza w 331 r.; C. Radinger, op. cit., s. 761; O. Seeck, *Die Geschichte*, Bund IV, s. 391; E. Richtsteig, *Einige Daten aus dem Leben Kaiser Julians*, „Philologische Wochenschrift” 1931, vol. 51, s. 429; A. Piganiol, *Histoire Romaine*, t. IV, 2e partie, *L'Empire Chrétien (325-395)*, Paris 1947, s. 111; H.F. Clinton, op. cit., vol. I, s. 386; A. Kellerbauer, *Kaiser Julian's Leben*, Gotha 1866-68, s. 183-221, s. 216.

¹⁰⁶ Gregorius, Or. III, LXXXIX; Gregorius, Or. IV, LXXXIX, 123c; Julianus, *Ad Themistium epistula*, 259c.

¹⁰⁷ Julianus, *Misopogon*, 22,5-352c; *Juliani Imperatoris Misopogon*, s. 78, 79; por. z Julianus, *Ad Themistium epistula*, 259c; Libanios, Or. XVIII, 10; Libanisz, *Mowa XVIII*, 10.

¹⁰⁸ O. Seel, *Die Verbannung des Athanasius durch Julian (Zur Chronologie und Interpretation von Julian epist. 6, 26, und 51)*, „Klio” 1939, vol. 32, s. 188.

¹⁰⁹ P. Janiszewski, op. cit., s. 127, 132, 133.

¹¹⁰ A. Krawczuk, *Julian Apostata*, s. 143-144; P. Janiszewski, op. cit., s. 126.

¹¹¹ [pseudo] Sextus Aurelius Victor, *Epitome de Caesaribus*, 42, 12, hrsg. F. Pichlmayr, Lipsiae 1911, Julian był wówczas *annos natum fere tres atque viginti*; por. z *Epitome de Caesaribus. O życiu i obyczajach imperatorów, od cesarza Augusta do Teodozjusza*, 42, 12, red. i przeł. A. Hryniewiecka,

lat¹¹². Wobec tego urodziłby się najwcześniej w grudniu 332 lub dopiero w 333 r. Ta informacja zawarta w *Wyciągu z Księgi o Cezarach*, nie ma jednak niepodważalnego potwierdzenia¹¹³ w pismach Juliana ani nawet autorów mu współczesnych. Dlatego nie powinno się brać jej pod uwagę.

2. Zosimos, *Nova Historia*.

Dzieło powstało pod sam koniec V w. Jego autor był poganinem i zwolennikiem Juliana¹¹⁴. Twierdził, że kiedy już jako cesarz w Galii Apostata uwolnił rzymskich jeńców z germańskiej niewoli, nie miał jeszcze ukończonego dwudziestego piątego roku życia¹¹⁵. Zatem miał dwadzieścia cztery lata.

F. Gillard uważa, że Zosimos opisuje tu wydarzenia z roku 358, a wiek Juliana podaje na podstawie informacji zawartych w *Wyciągu z Księgi o Cezarach*¹¹⁶. Jak już pisałem, podano tam, że cesarz miał prawie dwadzieścia trzy lata, szóstego listopada 355 r. Wobec tego w trzy lata później, w roku 358, musiałby mieć dwadzieścia pięć lub prawie dwadzieścia sześć lat. Zatem, ta informacja, chociaż może opierać się na wypowiedzi przypisywanej Wiktorowi, to nie jest dokładnie z nią zgodna. Nie znajduje też potwierdzenia w pismach żadnych piszących wcześniej autorów. Chyba, że Zosimosowi chodziło o wiek Juliana kiedy został cezarem. Wówczas 6 listopada miałby rzeczywiście dwadzieścia cztery lata, inaczej mówiąc nie miałby jeszcze dwudziestego piątego roku życia. Wobec tego uważam, że wiadomości Zosimosa dotyczące wieku cesarza należy uznać za niepewne.

Warszawa 2015, W polskim tłumaczeniu, Konstancjusz powołał na cezara *dwudziestotrzyletniego Klaudiusza Juliana*.

¹¹² F.D. Gillard, op. cit., s. 150.

¹¹³ Takie potwierdzenie mogłoby wynikać z jednej z interpretacji słów zawartych w liście 51 (zob. Julianus, *Epistula* 111 [51], 434d), gdzie niektórzy autorzy określają wiek Juliana w chwili pisania tego listu na ukończone trzydzieści lat. Jednak, po pierwsze, ci sami autorzy podają jako datę urodzin Juliana, maj 332 r., czyli, przynajmniej pół roku wcześniej niż to wynika z treści *Epitome de Caesaribus* (zob. K.J. Neumann, op. cit., s. 761-762; F.D. Gillard, op. cit., s. 148). Po drugie, z słów cesarza zawartych w *Misopogon* i liście do Temistiusza oraz z przekazu tego filozofa wynika, że Julian ukończył siedem lat w 337 r. Zatem, musimy przyjąć za właściwą interpretację, z której wynika, że w 362 roku, w listopadzie, cesarz miał ukończone trzydzieści jeden lat, a trzydzieści dwa lata ukończył jeszcze w tym samym roku (zob. Julianus, *Epistula* 111 [51], 434d, s. 172; Julianus, *Misopogon*, 22,5-352c; Julianus, *Ad Themistium epistula*, 259c, 6; Themistius, Or. IV, 58d, 20).

¹¹⁴ O. Jurewicz, op. cit., s. 32; P. Janiszewski, op. cit., s. 40-42.

¹¹⁵ Zosime, *Histoire nouvelle*, III, 5, 3, ed. F. Paschoud, Paris 1971-1989; Zosimos, *Historia nova*, III, 5, 3, przeł. H. Cichocka, Warszawa 1993.

¹¹⁶ F.D. Gillard, op. cit., s. 150.

V. Informacje o wieku Juliana jako samowładcy

1. Julian do Aleksandryczyków, list 51

Wśród historyków nie ma zgody co do daty miesięcznej powstania tego listu. Podawano ją rozmaicie, na przykład jako: zimę 362 r.¹¹⁷, listopad/grudzień 362 r.¹¹⁸, koniec roku 362¹¹⁹. Ja zgadzam się z opinią J. Bideza i Franza Cumonta oraz Otto Seela, którzy twierdzą, że mógł on być napisany najpóźniej w połowie listopada 362 r. i podobnie jak list 6 dostarczony do Aleksandrii przed pierwszym grudnia tego samego roku¹²⁰.

Kontrowersje budzi również wiek cesarza w czasie, kiedy powstał ten list. Zdaniem jednych autorów Julian w chwili pisania listu 51 nie miał jeszcze trzydziestu jeden lat¹²¹. Inni twierdzą, że wiek ten ukończył¹²². Z pierwszej części wypowiedzi cesarza zawartej w liście 51 oraz z wcześniejszych ustaleń wynika, że Julian mógł dokonać aktu apostazji w dniu swoich dwudziestych urodzin. To jest dwudziestego piątego grudnia 350 r. W drugiej części swej wypowiedzi cesarz dodaje w tym samym zdaniu, że teraz w ciągu dwunastu lat idzie z pomocą bogów tą oto drogą¹²³. Czyli, że jest już dwunasty rok poganinem¹²⁴. Wobec tego, skoro Julian porzucił chrześcijaństwo i ukończył dwadzieścia lat, dwudziestego piątego grudnia 350 r. Skoro list 51 powstał w dwunastym roku od dnia apostazji Juliana, to jest w listopadzie 362 roku. Skoro urodziny cesarza przypadają po powstaniu tego listu, to jest dwudziestego piątego grudnia 362 r. Zatem Julian był w chwili pisania listu 51 w trzydziestym drugim roku życia, czyli miał ukończone trzydzieści jeden lat. Z tego wynika, że trzydzieści dwa lata ukończył więcej niż miesiąc po napisaniu tego listu, ale jeszcze w roku 362.

2. Julian, *Misopogon*

Cesarz podaje także informacje o swoim wieku, kiedy pisał *Nieprzyjaciela brody*. Niestety, podobnie jak w przypadku innych jego pism, data powstania

¹¹⁷ N.H. Baynes, op. cit., s. 254.

¹¹⁸ Julian the Emperor, *Letter 47*, [w:] *The Works*, vol. III, 1923, [W.C. Wright, s. 143].

¹¹⁹ S. Tillemont, op. cit., s. 484; H.F. Clinton, op. cit., vol. I, s. 421.

¹²⁰ Julianus, *Epistula* 111 [51], [J. Bidez, F. Cumont, s. 170]; Julianus, *Epistula* 112 [6], [J. Bidez, F. Cumont, s. 173]; L'Empereur Julien, *Oeuvres complètes*, vol. I/2, [J. Bidez, s. 123]; O. Seel, op. cit., s. 178; W. Ceran, op. cit., s. 219.

¹²¹ K.J. Neumann, op. cit., s. 761-762; F.D. Gillard, op. cit., s. 148.

¹²² O. Seeck, *Die Geschichte*, Bd. IV, s. 391; C. Radinger, op. cit., s. 761; E. Richtsteig, op. cit., s. 429; A. Piganiol, op. cit., s. 111.

¹²³ Julianus, *Epistula* 111 [51], 434d, s. 172.

¹²⁴ Julian, *List* 111 [51], s. 67-69.

tego utworu budzi kontrowersje. Podaje się dziś koniec roku 362 oraz styczeń 363 r.¹²⁵

Istnieje jednak przekaz samego Juliana zawarty w *Misopogon*, z którego wynika, że utwór ten powstał po siedmiu miesiącach od jego przybycia do Antiochii¹²⁶. Przyjazd cesarza do tego syryjskiego miasta miał miejsce najwcześniej na przełomie czerwca i lipca 362 r. Tak przynajmniej wynika z czasu powstania jego korespondencji i rozporządzeń¹²⁷. Aleksander Krawczuk podaje, że wydarzyło się to szesnastego lipca¹²⁸. Twierdzi także, że *Misopogon* powstał w drugiej połowie lutego 363 r.¹²⁹

W pierwszej wypowiedzi o swoim wieku, w chwili pisania *Nieprzyjaciela brody*, cesarz podał, że od trzydziestu lat walczy ze swymi słabościami. Nie oznacza to jednak czasu, który minął od urodzin Juliana¹³⁰. Chodzi tu jedynie o okres, jaki upłynął od pokonania przez przyszłego cesarza jego pierwszych słabości, które miały miejsce nieznaną liczbę lat po jego urodzeniu. Zapewne, dlatego za chwilę Julian uznał za konieczne uzupełnienie swoich słów i dodał, że ma już oczywiście więcej niż trzydzieści lat¹³¹.

Może to świadczyć, że miał wówczas zarówno trzydzieści jeden, jak i trzydzieści dwa lata. Jest to więc stwierdzenie nieprecyzyjne i nie można na jego podstawie określić czasu przyjścia na świat Juliana.

W drugiej wypowiedzi cesarz stwierdził, że wkracza już w wiek, kiedy włosy pokrywają się siwizną¹³². Jest to również określenie niedokładne, z któ-

¹²⁵ M.W. Gleason, *Festive Satire Julian's Misopogon and the New Year in Antioch*, „Journal of Roman Studies” 1986, vol. 76, s. 106-119; L. Van Hoof and P. Van Nuffelen, *Monarchy and Mass communication: Antioch A.D. 362/3 revisited*, „Journal of Roman Studies” 2011, vol. 101, p. 166-184.

¹²⁶ Julianus, *Misopogon*, 344a, b-10; Julian Apostata, *Misopogon*, 344a, b; H.F. Clinton, op. cit., vol. II, s. 104; A. Krawczuk, *Julian*, s. 195, 221.

¹²⁷ Chodzi tu o list napisany krótko po przybyciu Juliana do Antiochii, w lipcu 362 r., zob. Julianus, *Epistula* 90 [79], [J. Bidez, F. Cumont, s. 146], por. z Julian, *List* 46 [90], [red. J. Wolski, s. 58]; a także, powstały około października, cztery miesiące po przybyciu Juliana do Antiochii, Julianus, *Epistula* 101, [J. Bidez, F. Cumont, s. 161] oraz rozkaz wydany przez Imperatora po lub na krótko przed przybyciem do Antiochii, w lipcu 362, Julianus, *Epistula* 106 [36], [J. Bidez, F. Cumont, s. 164].

¹²⁸ A. Krawczuk, *Julian*, s. 195.

¹²⁹ A. Krawczuk, *Julian*, s. 195, 221; H.F. Clinton, op. cit., vol. II, s. 104.

¹³⁰ Prawdopodobnie to na podstawie tego fragmentu Sokrates Scholastyk podał wiek Juliana w chwili śmierci i określił go na trzydziesty pierwszy rok życia (zob. *Socratis Scholastici Ecclesiastica historia*, III, 21, 18; Sokrates Scholastyk, *Historia kościoła*, III, 21).

¹³¹ Julianus, *Misopogon*, 353a; por. z Julian Apostata, *Misopogon*, 253a.

¹³² Julianus, *Misopogon*, 366b.

rego możemy jedynie wysnuć wniosek, że wszedł już w wiek dojrzały. W niektórych wierzeniach mistycznych¹³³, na przykład w numerologii, jest to czas osiągnięcia pełnej świadomości i przypada na trzydziesty trzeci rok życia.

Na podstawie listu 51 oraz przedstawionych dwóch informacji zawartych w *Misopogon* Henry Fineas Clinton podał dwie możliwe daty urodzin Juliana, to jest rok 330¹³⁴ lub 331¹³⁵. Natomiast Samuel Lieu, biorąc pod uwagę wypowiedź Clintona, wysnuł wniosek, że przyszedł cesarz urodził się *Jan. 331*¹³⁶. Zatem obie informacje o wieku cesarza w chwili, kiedy pisał *Nieprzyjaciela brody* w żaden sposób nie wykluczają możliwości jego przyjścia na świat w dniu 25 grudnia 330 r.

VI. Wiadomości o wieku cesarza w chwili śmierci podane przez autorów mu współczesnych

1. Euzebiusz z Cezarei, *Kronika dziejów świata*¹³⁷; Św. Hieronim, *Kronika*

Euzebiusz był autorem kroniki dziejów świata. Praca ta, niestety zaginęła, obecnie znana jest z tłumaczenia na łacinę z języka armeńskiego¹³⁸. Jednak ten przekaz Euzebiusza kończy się około 303 r.¹³⁹ Ponieważ autor żył jeszcze wiele lat po tej dacie, można przypuszczać, że pisał swe dzieło przynajmniej do śmierci Konstantyna Wielkiego.

Część tej pracy, która występuje pod nazwami *Temporum liber* albo *Breviarium*, przetłumaczył na łacinę najpóźniej około 380 r. apologeta chrześcijaństwa, św. Hieronim. Uzupełnił ją także o własne spostrzeżenia i wydarzenia mu współczesne¹⁴⁰. Według *Kroniki* Hieronima Julian zmarł w 363 r.: *anno aetatis XXXII*¹⁴¹. Zatem w chwili śmierci był w wieku trzydziestu dwóch

¹³³ Julian był wprowadzony w nowoplatonickie praktyki mistyczne zwane teurgią przez Maksymosa z Efezu, zob. *L'Empereur Julien, Oeuvres complètes*, vol. I/2, [J. Bidez, s. 191, przypis 1].

¹³⁴ H.F. Clinton, op. cit., vol. II, s. 2, C. I.

¹³⁵ Ibidem, vol. I, s. 421, 586.

¹³⁶ Claudius Mamertinus, John Chrysostom, Ephrem The Syrian, *Panegyric and Polemic*, ed. S. Lieu, Liverpool 1986, [S. Lieu, s. 14].

¹³⁷ T. Sinko, op. cit., s. 86. Autor podaje, że w tłumaczeniu na polski, pełny tytuł tego dzieła Euzebiusza brzmi: *Tablice chronologiczne i krótki zarys wszelkiej historii Hellenów i barbarzyńców*

¹³⁸ Eusebii Pamphili, *Chronicon*, rec. J.B. Aucher, vol. I-II, Venetiis 1818.

¹³⁹ B. Degórski, *Wstęp św. Hieronima do jego przekładu Kroniki Euzebiusza z Cezarei*, „Miscellanea. Rocznik Teologii Katolickiej” 2013, t. XII, z. 2, s. 142.

¹⁴⁰ B. Degórski, *Wstęp*, s. 142; P. Janiszewski, op. cit., s. 191-192.

¹⁴¹ Eusebius von Caesarea, *Die Chronik des Hieronymus*, [w:] Eusebius von Caesarea, *Werke*, rec. R. Helm, Bd. VII, Berlin 1956, s. 324/325; C. Frense, op. cit., s. 50.

lat, czyli był w trzydziestym trzecim roku życia¹⁴². Oznacza to, że urodził się w roku 330 lub na początku 331.

2. Ammian Marcellin, *Dzieje rzymskie*

Dzieło powstało w Rzymie już po śmierci cesarza, pod koniec czwartego wieku. Zostało napisane po łacinie, ale nie był to ojczysty język tego autora, który pochodził z Syrii¹⁴³. Do starej stolicy Imperium przeprowadził się dopiero po zakończeniu służby w armii¹⁴⁴. Ten poganin, żołnierz i historyk, uczestnik wyprawy perskiej, podaje wiek cesarza w chwili śmierci jako *anno aetatis altero et tricesimo*¹⁴⁵.

W tłumaczeniu polskim dzieła Ammiana, autorstwa Ignacego Lewandowskiego, Julian zginął *w wieku 32 lat*¹⁴⁶. Zgodnie z tym przekładem cesarz urodziłby się w roku 330 lub na początku 331. Przyjmuje się jednak, że należy tłumaczyć ten fragment jako trzydziesty drugi rok życia¹⁴⁷. Jest to sprzeczne z informacją samego cesarza o jego wieku w roku śmierci Konstantyna Wielkiego. Jeżeli Julian miał ukończone siedem lat w grudniu 337 r., to w chwili śmierci, w czerwcu roku 363, miał ukończone trzydzieści dwa lata.

3. Eutropiusz, *Breviarium od założenia miasta*

Innym uczestnikiem wyprawy na wschód był Eutropiusz¹⁴⁸, który uzupełnia informację Ammiana o sposób, w jaki zginął Julian, datę śmierci oraz o okres jego rządów. Zdaniem tego autora cesarz *hastii mane interfectus est VI Kal. Iulias imperii anno septimo, aetatis altero et tricesimo*¹⁴⁹. W polskim tłumaczeniu pisma Eutropiusza podano, że cesarz zginął w siódmym roku swego panowania, w trzydziestym drugim roku życia¹⁵⁰.

W chwili swej śmierci, Julian panował siedem pełnych lat i prawie osiem miesięcy (6 XI 355 r.-26 VI 363 r.). Innymi słowy, był to ósmy rok jego rzą-

¹⁴² C. Frende, op. cit., s. 50; S. Tillemont, op. cit., s. 693-694.

¹⁴³ G.W. Bowersock, op. cit., s. 6.

¹⁴⁴ P. Janiszewski, op. cit., s. 72-75.

¹⁴⁵ Ammiani Marcellini *Rerum gestarum*, I, XXV, 3, 2.

¹⁴⁶ Ammianus Marcellinus, *Dzieje rzymskie*, I, XXV, 3, 2.

¹⁴⁷ K.J. Neumann, op. cit., s. 761-762; F.D. Gillard, op. cit., s. 149; O. Seeck, *Das Epigramm*, s. 566.

¹⁴⁸ P. Janiszewski, op. cit., s. 128-129.

¹⁴⁹ Eutropius, *Breviarium historiae Romanae*, X, 16, rec. B.G. Teubner, Lipsiae 1883.

¹⁵⁰ Eutropiusz, *Breviarium od założenia miasta*, X, 16, [w:] *Breviaria dziejów*.

dów¹⁵¹. Eutropiusz, chociaż pisał swe dzieło wiele lat po tych wydarzeniach, to na pewno znał doskonale okres, w jakim panował Julian. Dziwić może więc fakt, że miałby popełnić tak oczywistą omyłkę i błędnie określić czas w jakim rządził ten cesarz.

Wobec tego mamy trzy przekazy od autorów współczesnych Julianowi o jego wieku w chwili śmierci. Z pierwszego wynika, że cesarz przyszedł na świat w roku 330 lub na początku 331 r. Jest to zgodne z moimi ustaleniami, z których wynika, że Julian urodził się dwudziestego piątego grudnia 330 r. Drugi budzi wątpliwości co do tłumaczenia zawartego w nim przekazu, ale jeden z dwóch możliwych przekładów potwierdza proponowaną przeze mnie datę urodzin tego cesarza. Trzeci składa się z dwóch części, jedna z nich w polskim tłumaczeniu określa błędnie czas panowania Juliana. Drugą można dwojako interpretować. Wobec tego, są one sprzeczne i niejasne. Zatem nie można jedynie na podstawie tych przekazów określić czasu urodzenia Juliana. Bowiem zarówno przekaz Hieronima, jak i Ammiana Marcellina oraz Eutropiusza można tłumaczyć na dwa sposoby.

Podsumowanie

Jak wynika z zaprezentowanych tu źródeł, najwięcej informacji o wieku Juliana jest zawartych w pismach dotyczących zagłady jego rodziny.

Podane w nich wiadomości, są również najbardziej precyzyjne. Dzięki nim wiemy z całą pewnością, że tuż przed katastrofą jego bliskich, przyszły cesarz zakończył dzieciństwo, czyli tę część życia, w której opiekowały się nim kobiety. Tego samego dnia przeszedł pod kuratelę ojca i podjął naukę u Mardoniusza.

Mamy dokładną informację od samego cesarza, że został uczniem tego pedagoga po ukończeniu siedmiu lat. Z pism Juliana, Temistiusza, Libaniasza oraz Bazylego Wielkiego i Grzegorza z Nazjanzu wynika, że było to tuż przed rozpoczęciem zagłady cesarskiej rodziny, jeszcze w roku 337. Czyli w tym samym, w którym zmarł Konstantyn Wielki. Wiemy także, że Julian był mimo woli uczestnikiem tych wydarzeń i znajdował się wówczas pod opieką chrześcijańskiego wychowawcy, Marka z Aretuzy. Kiedy buntownicy usiłowali powiesić Juliana i Gallusa, ten duchowny udzielił chłopcom, na ich prośbę, chrztu.

W kilkadziesiąt lat później Sokrates Scholastyk i Hermiasz Sozomen określili wiek Juliana w czasie śmierci jego ojca na niespełna osiem lub nawet

¹⁵¹ H.F. Clinton, op. cit., t. I, s. 456.

ukończone osiem lat. Scholastyk swoją wiedzę zaczerpnął prawdopodobnie z *Misopogon*. Na przełomie XVII i XVIII w. a więc już w czasach nowożytnych, Sebastien de Tillemont twierdził, że Julian miał więcej niż siedem lat w czasie zagłady jego rodziny. Powoływał się, między innymi, na prawdopodobnie zaginione dziś fragmenty dzieła Ammiana Marcellina (I, 6, 4; I, 6, 5).

Wobec tego jest pewne, że przyszedł cesarz Julian, zwany później Apostatą, ukończył siedem lat w roku śmierci Konstantyna Wielkiego, czyli w roku 337. Zatem urodził się siedem lat wcześniej, czyli w roku 330.

Znana jest opinia, że przyszedł cesarz był bardzo skrupulatny w kwestiach formalnych. Wiemy, że w czasie wydarzeń w których zginął cesarz Dalmacjusz, Julian przyjął chrzest z rąk Marka z Aretuzy. Wobec tego istnieje również prawdopodobieństwo graniczące z pewnością, że porzucił chrześcijaństwo tego samego dnia miesiąca w którym je przyjął tyle, że trzynastu lat później. Czyli jak wynika z listu 51, w dniu ukończenia dwudziestu lat, a zatem w roku 350. List ten powstał prawdopodobnie w połowie listopada 362 roku, w chwili kiedy Julian był dwunasty rok poganinem. Wynika z tego, że w czasie pisania listu 51 miał ukończone trzydzieści jeden lat i był w trzydziestym drugim roku życia. Skoro więc przyszedł cesarz skończył siedem lat do końca 337 r. a w połowie listopada 362 r. był w trzydziestym drugim roku życia, wobec tego trzydzieści dwa lata musiał skończyć pomiędzy połową listopada a końcem roku 362. Zatem urodził się w analogicznym okresie roku 330.

Jak wynika z przekazu samego Juliana, uważał się on za wybrańca i towarzysza Heliosa. Twierdził również, że mógł to udowodnić, nie narażając się na zarzut bezbożności. Jego zdaniem, to ten bóg zdecydował o czasie i miejscu jego urodzin. Cesarz napisał te słowa podczas świąt związanych z narodzeniem Heliosa, to jest około dwudziestego piątego grudnia 362 r. Zatem połączył opis własnych urodzin z narodzinami solarnego bóstwa. Wobec tego prawdopodobnie urodził się w tym samym czasie, czyli 25 grudnia. Potwierdzają to:

Klaudiusz Mamertinus, który uważał Juliana za człowieka zbawionego i twierdził, że w dniu jego urodzin pojawiła się gwiazda. Jest to, moim zdaniem, alegoryczny opis dnia urodzin cesarza w dniu święta Słońca Niezwycięzonego.

Libaniusz, który nazywał go Achillesem i powoływał się na przepowiednię, która mówiła o niezwykłym pochodzeniu i przeznaczeniu tego cesarza.

Zonaras, który jeszcze w średniowieczu opisywał urodziny Juliana jako poprzedzone zwiastowaniem, przepowiednią i niezwykłe.

Wiadomości cesarza o jego wieku w czasie gdy pisał *Misopogon* mogą potwierdzać, a z całą pewnością nie wykluczają, że miał wtedy ukończone trzydzieści dwa lata.

Natomiast informacje o jego wieku w chwili śmierci uważam za niejednoznaczne. Jedna z dwóch istniejących wersji ich tłumaczenia mówi, że cesarz mógł przyjść na świat w podanym przeze mnie terminie.

Zatem datą urodzin cesarza Juliana, zwanego później Apostatą, jest 25 grudnia 330 r.

Bibliografia

Ammiani Marcellini Rerum gestarum libri qui supersunt, rec. A.W. Ernesti, Lipsiae MDCCLXXIII.

Ammianus Marcellinus, *Dzieje rzymskie*, przeł. I. Lewandowski, Warszawa 2002.

Athanassiadi-Fowden P., *Julian and Hellenism. An Intellectual Biography*, Oxford 1981.

Barnes T.D., Vander Spoel J., *Julian and Themistius*, „Greek, Roman and Byzantine Studies” 1981, vol. 22.

Bidez J., *Julian der Abtrünnige*, München 1940.

Bidez J., *La tradition*, Ghent-Paris 1929.

Bielas L., *Apostazja cesarza Juliana w świadectwach antycznych pisarzy i w nowożytnej historiografii*, Kraków 2001.

Bowersock G.W., *Julian the Apostate*, Cambridge Massachusetts 1978.

Bradbury S., *The Date of Julian's Letter to Themistius*, „Greek, Roman and Byzantine Studies” 1987, vol. 28.

Ceran W., *Kościół wobec antychrześcijańskiej polityki cesarza Juliana Apostaty*, Łódź 1980.

Charles-Picard G., *Hannibal*, przeł. Z. Stein, Warszawa 1971.

Cichocka H., *Zonaras Jan*, [w:] *Encyklopedia kultury bizantyńskiej*, red. O. Jurewicz, Warszawa 2002.

Clinton H.F., *Fasti Romani*, vol. I, Oxford 1845-50.

De la Bletterie J.F., *Vie de l'empereur Julien*, Paris 1735.

Degórski B., *Wstęp św. Hieronima do jego przekładu Kroniki Euzebiusza z Cezarei*, „Miscellanea. Rocznik Teologii Katolickiej” 2013, t. XII, z. 2.

Delatte A., J. Bidez, *La tradition manuscrite et les éditions des Discours de l'empereur Julien*, „Revue Belge de Philologie et d'Histoire” 1930, vol. 9.

Eusebius von Caesarea, *Die Chronik des Hieronymus*, [w:] Eusebius von Caesarea, *Werke*, rec. R. Helm, Bd. VII, Berlin 1956.

Eutropius, *Breviarium historiae Romanae*, rec. B.G. Teubner, Lipsiae 1883.

Frensne C., *Historiae Byzantinae*, Lutecia Parisiorum 1678.

- Geffcken J., *Kaiser Julianus*, Leipzig 1914.
- Gibbon E., *The History of the Decline and Fall of The Roman Empire*, vol. II, New York-Philadelphia-Chicago 1900.
- Gillard F.D., *The birth Date of Julian the Apostate*, „California Studies in Classical/Antiquity” 1971, vol. 4.
- Gleason M.W., *Festive Satire Julian’s Misopogon and the New Year in Antioch*, „Journal of Roman Studies” 1986, vol. 76.
- Gratiarum Actio Mamertini De Consulatu Suo Iuliano Imperatori*, IIb, [w:] *Patrologia Latina*, rec. J. Minge, vol. XVIII, Paris 1848.
- Grzegorz z Nazjanzu, *Mowy wybrane*, red. S. Kazikowski, Warszawa 1967.
- Hermias Sozomenos, *Historia ecclesiastica*, hrsg. J. Bidez und G.C. Hansen, Berlin 1960.
- Hermiasz Sozomen, *Historia kościoła*, przeł. S. Kazikowski, Warszawa 1989.
- Holzmeister U., *Chronologia vitae Christi*, Rzym 1933.
- Inscriptiones Latinae Antiquissimae*, rec. T. Mommsen, vol. I, Berolini MDCCCLXIII.
- Ioannis Zonarae Epitome Historiarum*, XIII, 10, rec. L. Dindorfus, Lipsiae 1870
- Iuliani Imperatoris epistulae et leges*, rec. J. Bidez, F. Cumont, Paris, London 1922.
- Janiszewski P., *Historiografia późnego antyku*, [w:] *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu. Źródłoznawstwo czasów późnego antyku*, red. E. Wipszycka, Warszawa 1999.
- Julian Apostata, *List do filozofa Temistiosa*, przeł. A. Pająkowska, Poznań 2011.
- Julian Apostata, *Listy*, przekł. W. Klinger, red. J. Wolski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962.
- Julian Apostata, *Misopogon czyli nieprzyjaciel brody*, przeł. A. Pająkowska, Poznań 2009.
- Julian the Emperor, *Hymn to King Helios, Dedicated to Sallust*, 130b, [w:] *The Works of the Emperor Julian*, ed. W.C. Wright, vol. I, London-New York 1913.
- Julianus, *Opera*, ed. H.G. Nesselrath, Berlin, Boston 2015.
- Julien Empereur, *Oeuvres complètes*, ed. C. Lacombrade, vol. II/2, Paris 1964.
- Jurewicz O., *Historia literatury bizantyńskiej*, Wrocław 1984.
- Kellerbauer A., *Kaiser Julian’s Leben*, Gotha 1866-68.

Kokoszko M., *Teozofia cesarza Juliana Apostaty*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica” 1992, t. 44.

Kosznicki M., *Obraz ojca – filozofa w późniejszych naukach Temistiusza*, [w:] *Spółczesność i religia w świecie antycznym*, red. S. Olszaniec i P. Wojciechowski, Toruń 2010.

Krawczuk A., *Julian Apostata*, Warszawa 1987.

Krawczuk A., *Ród Konstantyna*, Warszawa 1987.

Krupczyński P., *Armia w twórczości Grzegorza z Nazjanzu*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica” 1992, t. 44.

L'Empereur Julien, *Oeuvres complètes*, ed. G. Rochefort, vol. II/1, Paris 1963.

Libanii Opera, rec. R. Foerster, vol. II-IV, Lipsiae 1904-1908.

Libanios, *Wybór mów*, przeł. i oprac. L. Małunowiczówna, Wrocław 1953.

Norman A.F., *Introduction*, [w:] Libanius, *Selected Orations*, vol. I, Cambridge Massachusetts, London 1969.

O życiu i obyczajach imperatorów, od cezara Augusta do Teodozjusza, 42, 12, red. i przeł. A. Hryniewiecka, Warszawa 2015.

Osek E., *Juliana Apostaty mit o Heliosie*, „Vox Patrum” 2010, t. 55.

Piechocińska-Kłos M., *Opis śmierci Juliana Apostaty w wybranych źródłach chrześcijańskich i pogańskich (IV-V w.)*, „Studia Warmińskie” 2014, t. 51.

Piganiol A., *Histoire Romaine*, t. IV, 2e partie, *L'Empire Chrétien (325-395)*, Paris 1947.

Polemii Silvii Laterculus, rec. T. Mommsen, Leipzig 1853.

Radinger C., *Das Geburtsdatum des Kaisers Iulian Apostata*, „Philologus” 1891, vol. 50.

Richtsteig E., *Einige Daten aus dem Leben Kaiser Julians*, „Philologische Wochenschrift” 1931, vol. 51.

Seeck O., *Das Epigramm des Germanus und seine Überschrift*, „Rheinisches Museum für Philologie” 1914, vol. 69.

Seeck O., *Die Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, Bd. IV, Berlin 1911.

Seel O., *Die Verbannung des Athanasius durch Julian (Zur Chronologie und Interpretation von Julian epist. 6, 26, und 51)*, „Klio” 1939, vol. 32.

Sekstus Aureliusz Wiktor, *Księga o Cezarach*, 41, 22, [w:] *Brewiaria dziejów rzymskich*, przeł. P. Nehring i B. Bibik, Warszawa 2010.

Sextus Aurelius Victor, *Epitome de Caesaribus*, 42, 12, hrsg. F. Pichlmayr, Lipsiae 1911.

Sinko T., *Literatura grecka*, t. III, cz. 2, *Literatura grecka za cesarstwa II*, (wiek IV-VIII n. e.), Wrocław 1954.

Socratis Scholastici ecclesiastica historia, ed. Hussey, Oxford 1853.

Sokrates Scholastyk, *Historia kościoła*, przeł. S. Kazikowski, Warszawa 1986.

The Greek Anthology, with an English translation by W.R. Paton, vol. V, London MCMXCVIII.

The history of Zonaras from Alexander Severus to the death Theodosius the Great, XIII,10, ed. and trans. T.M. Banchich, trans. E.N. Lane, London and New York 2009.

Themistius, *Orationes*, rec. G. Dindorfo, Lipsiae MDCCCXXXII.

Tillemont S., *Histoire des empereurs*, vol. IV, Paris MDCCIV.

Van Hoof L., Van Nuffelen P., *Monarchy and Mass communication: Antioch A.D. 362/3 revisited*, „Journal of Roman Studies” 2011, vol. 101.

Winniczuk L., *Ludzie zwyczaje i obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 2006.

Zosime, *Histoire nouvelle*, ed. F. Paschoud, Paris 1971-1989.

Zosimos, *Nowa historia*, przeł. H. Cichocka, Warszawa 1993.